

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET U ZADRU

BRANKO MATULIĆ

MOZAICI RIMSKE PROVINCIJE DALMACIJE I ISTRE (X REGIO ITALIAE)
(doktorska disertacija)

ZADAR, 2000.

SADRŽAJ

Predgovor.....	3
Kataloška obradba uzorkovanih mozaika	
<i>Mozaične rubne trake.....</i>	<i>10</i>
<i>Mozaične sastavnice.....</i>	<i>54</i>
Kataloška obradba neuzorkovanih mozaika.....	104
Kataloška obradba mozaika s figuralnim prikazima.....	134
Kronološka obradba mozaika	
<i>Uzorci datirani u 1. st. poslije Krista.....</i>	<i>142</i>
<i>Uzorci datirani u I- 2. st. poslije Krista.....</i>	<i>149</i>
<i>Uzorci datirani u 2. st. poslije Krista.....</i>	<i>155</i>
<i>Uzorci datirani u 2.- 3. st. poslije Krista.....</i>	<i>164</i>
<i>Uzorci datirani u 3. st. poslije Krista.....</i>	<i>172</i>
<i>Uzorci datirani u 3.- 4. st. poslije Krista.....</i>	<i>178</i>
<i>Kratki osvrt na mozaike s figuralnim prikazima.....</i>	<i>181</i>
Topografski međuodnosi mozaičnih uzoraka.....	183
Mozaična škola i radionice.....	202
Zaključak.....	214
Sažetak.....	219
Popis tabli.....	221
Popis slika.....	223
Popis kratica korištene literature.....	224
Popis literature.....	226
Komparativni tablični pregled mozaičnih inačica po područjima.....	268

PREGOVOR

Svrha i cilj znanstvenog proučavanja

Na području rimske provincije Dalmacije i Istre (X regio Italiae), a čiji je nekadašnji prostor obuhvaćao čitavu Istru, Kvarner i Hrvatsko Primorje, Liku i Gorski Kotar, cijelu Dalmaciju u Republici Hrvatskoj, te područje država Crne Gore i Bosne i Hercegovine, uz dosad doista veliki broj zabilježenih otkrića, više ili manje sačuvanih mozaika, iz dana u dan otkriva se sve više i više mozaičnih nalaza iz raznih razdoblja koji upotpunjavaju znanstvenu spoznaju, a nova otkrića i nerijetko mijenjaju dotadašnja prihvaćena stajališta o pojedinim prijedornim pitanjima.

U posljednje su vrijeme i u hrvatskoj arheološkoj, povijesnoj i povijesno-umjetničkoj historiografiji uočljiva nastojanja kako bi se sve brojniji nalazi mozaika, najčešće antičkih i kasnoantičkih tj. starokršćanskih, mnogo pomnije uzeli u razmatranje i na osnovu takvog, dobili što pouzdaniji podaci.

Stoga je svrha ovoga doktorskog rada usustaviti i unaprijediti proučavanje antičkih i kasnoantičkih, poglavito geometrijskih mozaika otkrivenih na području rimske provincije Dalmacije i Istre (X regio Italiae), jer unatoč ohrabrujućim nastojanjima, u Republici Hrvatskoj sustavnog i znanstveno ocijenjenog proučavanja mozaika na osnovu kataloški utemeljenog raščlambeno-poredbenog sustava uzorkovanja nije bilo. Zato je, u skladu s dostignućima u Europi i svijetu, a koja su dostigla zavidnu teoretsko-izvedbenu razinu, potrebno i u Hrvatskoj ostvariti barem neke pretpostavke na osnovu kojih će u buduću biti moguće dosljednije proučavati mozaičnu baštinu.

Na tom putu najvažnija je zadaća načiniti popis svih nalaza s navedenog područja na temelju u svijetu prihvaćenog upisnog uzorka za katalošku obradbu mozaika, provjerenog i potvrđenog od "Association internationale pour l'Etude de la Mosaïque antique" (AIEMA). Ta krovna međunarodna udruga za istraživanje mozaika sa sjedištem u Parizu, obnašatelj je svih važnijih međunarodnih projekata na tom polju i okuplja sve nacionalne udruge iz Španjolske (AEM - Asociación Española del Mosaico), Francuske (AFEMA - Association Française pour l'Etude de la Mosaïque Antique), Italije (AISCOM - Associazione Italiana per lo Studio e la Conservazione del Mosaico), Engleske (ASPROM - Association for the Study and Preservation of Roman Mosaics

), Tunisa (CTEMA - Comité Tunisien pour l'Etude de la Mosaïque Antique), Sjedinjenih Američkih Država (The North American Branch of AIEMA), ali su njezini članovi brojne institucije i pojedinci iz čitavog svijeta, njih ukupno 350, od kojih su i tri iz Hrvatske (Arheološki muzej u Splitu, Arheološki muzej Istre u Puli, te Odjel za arheologiju Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu).

Između ostalog, osnovna zadaća udruga je stvaranje općeg opisanog i grafičkog kataloga uzoraka svih geometrijskih i ukrasnih čimbenika koji se javljaju na mozaicima nekog užeg ili šireg područja. U tu svrhu izdani su brojni katalogi u različitim zemljama, ali dva kataloga, prvi kao redovito izdanje Bulletin-a de TA. I. E. M. A., M. BLANCHARD, J. CHRISTOPHE, J. P. DARMON, H. LA VAGNE, R. PRUDHOMME i H. STERN, *Répertoire graphique du décor géométrique dans la mosaïque antique*, *Bulletin d'information de l'Association internationale pour étude de la mosaïque antique IV*, Paris 1973., a drugi 1985. godine kao posebna knjiga, CATHERINE BALMELLE, MICHÈLE BLANCHARD-LEMÉE, JEANNINE CHRISTOPHE, JEAN-PIERRE DARMON, ANNE-MARIE GUIMIER-SORBETS, HENRI LA VAGNE, RICHARD PRUDHOMME, HENRI STERN, *La décor géométrique de la mosaïque romaine, Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes*, Picard, Paris 1985., stoje kao nalog odnosno uzorak po kojemu bi valjalo raditi popis mozaika s bilo kojeg područja. U njima je obrađen veliki broj uzoraka pojedinačnih čimbenika, rubnih traka i sastavnica koji se javljaju na mozaicima od 1. st. prije Krista do 6. st. iza Krista na području Europe, Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike, njihov međusobni raspored unutar istog mozaičnog tapeta, ali i raspored i odnošaj između posebnih mozaičnih cjelina. Svi uzorci imaju opis riječima, dakle naziv, koji je popraćen slikovnim prikazom i označeni su brojevima i slovima. Naravno valja naglasiti kako su i prije nastanka ovih udruga i njihovih kataloga postojala izdanja koja su iznimno dobro obrađivali mozaično nasljeđe određenog područja, ali im je kao pojedinačnim doprinosima često jedino zajedničko svojstvo, nedostatak jedinstvenog pristupa u raščlambi, pri čemu se posebno ističe raznolikost u nazivlju pri opisivanju mozaika, bez točno određenih i trajnih naziva pojedinačnih ili skupnih uzoraka čimbenika, traka ili sastavnica. To se naročito odnosi na hrvatsku znanstvenu literaturu. U magistarskoj radnji koju sam obranio 1994. godine, prikupio sam sve meni dostupne poznate nalaze antičkih mozaika s hrvatskog obalnog područja nekadašnje provincije Dalmacije. Svi su obrađeni u potpunosti sukladno s oznakama i nazivljem u A.I.E.M.A.

katalozima-uzorcima, dakako prevedenim i donekle prilagođenim duhu hrvatskoga jezika. Zbog opširnosti građe bilo je nemoguće uz nazivna određenja dati i primjeren slikovni prikaz pojedinih uzoraka i njihovih inačica, što je za proučavanje mozaika, veliki nedostatak. *Stoga će ovom kataloškom popisu antičkih mozaika s područja provincije Dalmacije i Istre (X regio Italiae), temelj biti slikovni prikaz svih inačica likovnih uzoraka rubnih traka (bordura) i sastavnica (kompozicija), za koje su podaci bili dostupni.* Time će se omogućiti lako i brzo snalaženje pri raščlambi već poznatih, ali i onih mozaika koji će se tek otkriti u budućim istraživanjima.

Potrebno je naglasiti kako se katalogiziranjem mozaika pojedinih širih i užih područja u Europi i svijetu bave čitave skupine znanstvenika različitih stručnih usmjerenja kako bi što brže, bolje i svrhovitije obavili zajedničku zadaću. U vremenu kada u Hrvatskoj još nema uvjeta za proučavanje mozaika na takav način, ipak je potrebno prihvatiti se sastavljanja, uvjetno rečeno Hrvatskoga kataloga, sa svrhom doprinosa proučavanja i izrade korpusa mozaika, ali i određenog upozorenja znanstvene javnosti, posebno arheologa, povjesničara umjetnosti, konzervatora i restauratora o nužnoj i žurnoj potrebi uvođenja jedinstvenog i trajnog sustava vrednovanja mozaične likovne umjetnosti u Republici Hrvatskoj.

Metode i tehnike rada

Kataloška obradba podataka je srž radnje. Katalog je baza svih do sada moguće prikupljenih podataka o pojedinom mozaiku. Sastoji se od crteža osnovnog likovnog uzorka mozaika i popratnog teksta. U potpunosti je sukladan najsuvremenijim oblicima kataloške obrade mozaika, te kao takav daje osnovu za izradbu baze podataka svih mozaika u Republici Hrvatskoj. Osnovica kataloga sadrži:

1. Osnovni likovni uzorak mozaika sa slikovnim predloškom i popratnom brojčanom i slovnom kataloškom oznakom (npr. DECOR 10a) koja je sukladna oznakama najvećeg svjetskog mozaičnog kataloškog sustava " La décor géométrique de la mosaïque romaine, Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes, Picard, Paris 1985."

2. Kalaloški broj koji je različit od gore spomenutog, a odnosi se na pripadajuću brojčanu oznaku uzorka mozaika iz naše baze podataka. *Pod istim kataloškim brojem mogu se, kao bilješke, pronaći i sve bibliografske jedinice koje se odnose na pojedini uzorak mozaika.*
3. Podatak o državi u kojoj se nalazi (Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora).
4. Podatak o provinciji (Dalmacija, X regio Italiae).
5. Podatak o županiji kojoj mozaik teritorijalno pripada (odnosi se samo na Hrvatsku).
6. Podatak o gradu, mjestu, naselju na čijem se području mozaik nalazi.
7. Podatak o položaju odnosno lokalitetu na kojemu je mozaik nalazi ili je otkriven.
8. Podatak o prostoru u građevini kojoj mozaik pripada s najosnovnijim podacima, obzirom daje mozaik u pravilu vezan uz neki arhitektonski sklop.

Opsežna građa i način njezine obrade za jednostavno i brzo stvaranje međusobnih odnosa među likovnim uzorcima, sili nas na pojednostavnjenje načina uspoređivanja podataka. Stoga je nužno svesti vrlo zorno slikovno gradivo na što jednostavniji znak, u ovom slučaju broj i slovo kojim ćemo u tabličnom sustavu podataka zamijeniti pretpostavljeni slikovni uzorak. Pri takvom prikazu uvijek postoji bojazan, da se radi lakše uporabivosti, sustavi znakova pretpostave izvornom likovnom uzorku. Zato napominjemo kako je uvijek najvažniji vizualni doživljaj, a poredba se znakovima uzima uvjetno, tek kao izvršno puno lakši i primjereniji način obrade podataka. No, uvijek iščitavajući znakove moramo pojmiti likovni izgled koji iza toga znaka stoji. Sve drugo je puko baratanje znakovima bez njihove bitne vrijednosti i značenja.

Na tom tragu stoje i poteškoće koje se javljaju iščitavanjem prikazanih tabela, a na koje valja unaprijed upozoriti. Naime, spomenuti skupni katalog s dosada sakupljenim uzorcima traka i sastavnica usustavljen je logikom osnovnih geometrijskih jedinica na kojima počiva, odnosno iz koje se izvodi određeni likovni prikaz. Možemo slobodno reći kako gotovo 80% svih mozaičnih tapeta počiva na geometrijskoj osnovi, a ostatak svoje izvorište nalazi u figuralnom poimanju. No, geometrijsku zadatost, koja se u brojnim inačicama nikad ne iscrpljuje i slobodno likovno izražavanje gotovo je nemoguće, bar na mozaicima, strogo razdijeliti, jer gotovo u pravilu su u suglasju, ako ništa drugo, a ono geometrijska osnova služi kao pozornica figuralnim formama.

Apstrakcija je na mozaicima nepoznata, osim ako takve ne shvaćamo podove izvedene od slobodno lomljenih ulomaka većih i manjih pločica u boji, koje su međusobno složene tako da ih doista možemo promatrati, u kontekstu današnje moderne umjetnosti kao apstraktne motive.

Svakako je nužno znati kako u osnovi svakog uzorka stoji osnovni geometrijski crtež sastavljen od jedne ili više geometrijskih osnovnih jedinica koje onda tvore jednostavne ili složene međusobne odnose koji nam se u svojoj pojavnosti, pri čemu boje igraju bitnu ulogu, vrlo često prividno udaljavaju od svog osnovnog geometrijskog izvorišta. Tom logikom je i sastavljen katalog koji počinje s jednostavnim uzorcima u čijoj osnovi su crte, kvadrati, trokuti, pravokutnici, rombovi, šesterokuti, osmerokuti, polukružnice, kružnice, itd. No, svi ti osnovni uzorci koji su označeni brojevima imaju i svoje gotovo bezbrojne različite pojavnosti, inačice, koje su označene slovima.

Prilikom iščitavanja međusobnih odnosa u traženju jednakosti i različitosti, postoji bojazan, naročito u tabelarnom prikazu pomoću bojeva i slova, da se pojedini uzorci olako uzimaju kao isti, ako se oslonima samo na broj. Stoga je nužno kao ispravan i utemeljen podatak uzimati *i kataloški broj i slovo* uz njega kao cjelinu, iza koje stoji određeni likovni izgled rubne trake ili sastavnice.

Dakle, postoje dvije razine promatranja i proučavanja mozaika:

1. Na razini pojedinih osnovnih *uzoraka, predložaka, obrazaca* kojima je zajednička ista geometrijska osnova, npr. trokut, pa onda tako možemo uspoređivati sve uzorke pod npr. brojem:

- 10; gdje se trokuti nižu jedan pored drugoga lako da im jedna od tri stranice leži na istome pravcu.



- 11; gdje se trokuti nižu jedan iza (iznad) drugoga tako da im vrh jednog trokuta dotiče središte stranice drugoga.

- 12; gdje su trokuti koji se nižu nazubljeni, sfernih konveksnih ili konkavnih stranica ili u nekim drugim kombinacijama.



Iste osnovne uzorke potrebno je proučavati i na razini brojnih njihovih *inačica, izvedenica, varijanti*, pri čemu svaki spomenuti kataloški broj ima nekoliko različitih inačica, što se zorno vidi na nekim primjerima uzorka 10, a vrijedi i za sve druge uzorke:

- 10a; niz istostraničnih trokuta,



- 10c; niz jednakokračnih trokuta,



- 10g; niz istostraničnih nazubljenih trokuta,



Na navedenim primjerima, iako je trokut osnovni likovni element, uzorci i inačice se međusobno ipak i te kako razlikuju.

U znanstvenom proučavanju zanemarivanje takvih međuveza može nas bitno udaljiti od spoznaje pravih i istinskih odnosa proučavajuće datosti. Stoga je potrebno valjane zaključke donositi, barem na razini proučavanja geometrijskih formi mozaičnih predložaka, samo na osnovu raščlambe ukupnih pojedinosti. U konkretnom slučaju znači da ćemo međusobno uspoređivati gdje god je to moguće najmanju moguću jednakost, tj. glavna će nam biti poredba inačicama, ali i uvijek upozoriti gdje je to zamjetno i očito, na postojanje međusobne bliskosti pojedinih grupacija uzoraka. Takav metodološki pristup proučavanju bit će primijenjen na svim razinama istraživanja. Na taj način se ostvaruju pretpostavke za stvaranje, ali i usvajanje osnovnih znanstvenih pravila pri raščlambi geometrijskih mozaičnih uzoraka i inačica i podastiranje dobivenih rezultata drugim znanstvenim područjima, kojima mozaično stvaralaštvo na bilo koji način ulazi u područje proučavanja.

Na području provincije Dalmacije i Istre (X regio Italiae) očekuju se brojni novi i revizije starijih nalaza kojima će se u buduću upotpunjavati osnovna baza podataka. Prema mojim istraživanjima ona za sada iznosi 613 mozaičnih jedinica, od najznajčajnijih figuralnih kompozicija do onih u kojima se spominje nalaz tek nekoliko kockica mozaika. U ovoj disertaciji katalogizirane su sve jedinice s osobitim naglaskom na one mozaike čiji je likovno-geometrijski predložak bilo moguće uzorkovati, a sve je popraćeno s 640 bibliografskih jedinica.

Komparativna istraživanja s mozaičnim uzorcima i inačicama iz drugih provincija, provedena su na što je moguće većem broju dostupnih uzoraka, objavljenih u nekoliko kapitalnih izdanja i navedenih u popisu literature, a koja zadovoljavaju znanstvenu obradivost objavljenih uzoraka i inačica. Dobiveni rezultati, iako daleko od konačnih, predstavljaju reprezentativni uzorak na osnovu kojega možemo s velikom sigurnošću činjenično potkrijepiti provedena istraživanja.

KATALOŠKA OBRADBA UZORKOVANIH MOZAIKA

MOZAIČNE RUBNE TRAKE

DECOR 1a



1. Hrvatska; X regio Italiae, Parentium; Istarska; Poreč; Rt Sorna, sv.Petar, južno od Poreča; ostaci mozaika iz triklinija vile.
2. Hrvatska; X regio Italiae, Parentium; Istarska; Poreč; Rt Sorna, sv.Petar, južno od Poreča; ostaci mozaika iz triklinija vile..
3. Hrvatska; X regio Italiae, Pola; Istarska; Pula; Via Castropola, kasnija ulica Matije Gupca; istočna padina središnjeg gradskog brežuljka, Kaštel; triklinij B u sklopu gladijatorske škole ili antička gradska vila s cisternom s prikazom paunova na kantarosu.
6. Hrvatska; X regio Italiae, Pola; Istarska; Pula; jedna od tri antičke vile na jugoistočnoj strani foruma kraj velikog rimskog kazališta (bivša ulica 1. Maja, odnosno još ranije točno na mjestu Via Segia 35); prostorija B, tapet 2; u sklopu gradske vile s ulomkom figuralnog mozaika s prikazom stabla u čijem podnožju se uz deblo izvija zmija, ovaj mozaik se nalazio iznad ranijeg geometrijskog mozaika.
7. Hrvatska; X regio Italiae, Pola; Istarska; Pula; samostan sv. Franje, kapela sv. Ivana; prostorija u sklopu gradske vile s ulomkom mozaika; figuralni prikaz kantarosa i hipokampa.
8. Hrvatska; X regio Italiae; Istarska; Veliki Brijun, otok; uvala Verige; sklop R, prostor XIII, tapet 18, s gornjeg kata; ulomak figuralne mozaične embleme izronjen u uvali Verige.
9. Hrvatska; X regio Italiae, Pola; Istarska; Pula; Ulica G. Emo 1; crno-bijeli mozaik sa rubnom trakom dvostruke pletenice; nalazi se u Arheološkom muzeju Istre u Puli.
13. Hrvatska; X regio Italiae; Istarska; Barbariga; Peristilna vila uz morsku obalu; prostorija 18, tapet 14; crno bijeli s geometrijskim uzorkom.
18. Hrvatska; X regio Italiae, Pola; Istarska; Pula; Ulica 1. maja 16; jedna od tri antičke vile na jugoistočnoj strani foruma kraj velikog rimskog kazališta, uz cardo decumanus; prostorija IV; geometrijski mozaik.
39. Hrvatska; X regio Italiae; Istarska; Barbariga; Peristilna vila uz morsku obalu; Vestibul 2, 3, tapet 1; bijeli mozaik s dvije crne okvirne trake.
225. Hrvatska; Dalmacija, Senia; Ličko-senjska; Senj; Istočno od svetišta katedrale; mozaik u dubini 2m kao pod antičke kuće.
231. Hrvatska; Dalmacija, Scardona; Šibensko - kninska; Skradin; Rokovača; tapet 1; ostatak mozaika s crnim bordurama i bijeli poljem.
276. Hrvatska; Dalmacija, Salona; Splitsko-dalmatinska; Solin; Jezerine; sa sjeverne strane stare kaštelanske ceste, arheološka sonda nazvana " Vila Palma "; ulomak većeg tapeta mozaika.